

A MŰVELŐDÉS ÉS A KULTURÁLIS ÉLET VÁLTOZÁSAI BUDAPESTEN(1945-1973)

Budapest szerepe az ország politikai, gazdasági, kulturális életében a felszabadulás után tovább növekedett.

1949-ben az ország lakosságának 17, 3%-a élt Budapesten, 1970 elején már 19, 7, de az agglomeráció lakosságát is beleszámítva az ország népességének 24-25 %-a él a fővárosban és közvetlen környéken. A fővárosi munkaalkalmak vonzása ennél is szélesebb: több mint 400 településről 160 000-en utaznak budapesti munkahelyekre.

A felszabadulást követő politikai harcokban, majd a szocialista fejlődés során Budapest kulcsszerepet játszott mint a munkásosztály földrajzi értelemben vett legnagyobb tömörülése. A főváros kulturális intézményei a szocialista kulturális fejlődés legfontosabb műhelyei.

A demokratikus közoktatás megalapozása és a közművelődés széles körű kibontakozása nagymértékben hozzájárult az általános műveltség emeléséhez. Mindebben meghatározó szerepet játszottak a kultúra dinamikus elemei, a párt és az állam kulturális politikája, s a főváros különböző művelődési (közoktatási, közművelődési, tudományos és művészeti) intézményei, a tömegkommunikációs eszközök, a társadalmi szervezetek kulturális tevékenysége.

A főváros lakosságának művelődése, a műveltség szerkezetének, tartalmának, minőségének és arányainak átalakulása szoros összefüggésben volt és van a társadalom politikai, gazdasági változásaival, az ipari műszaki fejlődés ütemével, a társadalom átstrukturálásával, a nagyarányú társadalmi mobilitással, az urbanizáció alakulásával, az életmód változásával.

A fentiekből következik azonban, hogy a főváros kulturális fejlődése történetének felvázolása rendkívül nehéz feladat. Ha a kulturát a tudományos, technikai, művészi, filozófiai, erkölcsi, stb. javak, értékek, művek, jelenségek összességének tekintjük, akkor meg kell állapítanunk, hogy a művelődéstörténeti és történeti szociológiai kutatások visszamaradottsága miatt ma még hiányoznak olyan vizsgálatok, szintetizáló kutatási eredmények, amelyek teljes mélységükben feltárnák a magyar kulturális élet felszabadulás utáni alakulását, s ezen belül megrajzolnák a főváros kulturális életének sajátos vonásait.

Budapest, az ország fővárosa, méreteivel, városképével, urbanizációs viszonyainak fejlődésével az elmúlt száz évben méltán sorolt be a világ nagyvárosai közé és történelmének tragikus megrázkódtatásai ellenére lépést tartott velük. Saját életünk, munkánk szükségletei és a jövőről alkotott képzetünkkel való egybevetés azonban azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy az örökség, amellyel gazdálkodnunk kellett és kell még ma is, terhes örökség, mert a számos vonásában kétségtelenül világvárosi viszonyok mellett nemcsak a múlt század végi friss és jóétvágyu kapitalizmus telekuzsorájának következtében kialakult szűk és egészségtelen lakás- és utcaszerkezet, másik oldalról nemcsak az építőművészeink által elkeseredetten szidott talmi pompa maradt ránk örökül, hanem az a társadalmi tudat is, amelyet a felszabadulás előtti kompromisszumos, konzerválódott feudális-kapitalista társadalmi szerkezet formált.

Az ország egészéhez képest fejlettebb művelődési viszonyok, a lakosság magasabb iskolázottsága, a társadalom átformálására szervezkedő és tanuló öntudatos munkások mellett örököltük a "hábetler-sorsot" is, a budapesti bérkaszárnnyák népének életmódját, amelyet egy a harmincas évek végén megjelent szociográfiai leírás kulturális tekintetben így jellemez: "Szórakozni keveset járnak. Kocsmába csak az izákosok, moziba pedig csak leány, asszony, egészen fiatal fiú. Színház szóba sem kerül közöttük. Aki rendszeresen olvas - kevés akad ilyen - azt békétlennek, nyugtalan vérűnek és kissé megzavarodottnak tartják. Leginkább a napilapok érdeklik őket, de azt is inkább csak az "izgágák" járatnak, számonként is kevesen vásárolnak, hanem ha van egy kávéra való pénzük, beülnek a kávémerésbe, ott olvasgatnak, vagy vesznek két-három Leventét és átböngésztetik a lapokat. A

rádiót általában kedvelik, de még minden tizenegyedik lakásra sem jut egy-egy készülék. Azok is nagyrészt régimódi szerkezetek és tulajdonosaik az orvhallgatók közé tartoznak.¹

A nagyváros talaján kiserkent kultúra igazi értékei nem jutottak el a város lakóinak nagy többségéhez. A magyar irodalom történetének egyik legszínvonalasabb folyóiratát, a Nyugatot - mely egy egész irodalomtörténeti korszakot fémjelez - 1929-ben 1700 példányban nyomták, s ennek egyharmadát nem tudták eladni. "A végzetes álsikerek, az "országgyarapítás", a hadipar fellendülés árnyékában a polgári baloldal eddigi mérsékelt hatóköre is összezsugorodott. Ha a Századunknak, a Huszadik Század korlátozottabb és szerényebb, mégis igen színvonalas utódjának a 20-as évek végén 5-600 előfizetője volt, 1938 után meg kellett szünnie, s nemcsak a hivatalos tilalom miatt."² A "nagyvárosi kultúra" a felszabadulásig ellentétben volt a fővárosban is.

Az iparosodás, a városiasodás, a magyarországi társadalomfejlődés közismerten meg-megtorpanó, ellentmondásos utja sajátos feszültségeket keltett a főváros életében magában és az ország egészével való kapcsolódásában egyaránt. Az ipar, a kereskedelem, a közigazgatás, a kulturális intézmények egyoldalú koncentrációja a főváros urbanizációs fokát ugyan megemelte, de a vidéki viszonyok mozdulatlanosága a gazdasági, politikai fejlődés gátlójává, s az ideológiai szférában a város és a falu ellentétének forrásává vált, és ezzel visszafogta a város kulturális fejlődését is, de partnerek, szövetségesek híján különösen csökkentette a kultúra országos kisugározódásának lehetőségeit.

Igy és csak így alakulhatott ki az a helyzet Magyarországon, hogy a két világháború között provinciális konzervatív erők tagadni tudták és minden erővel korlátozták is a főváros kulturális hatását az ország életére. Ez a helyzet vezethetett másik oldalról a demokratikus mozgalmak és a magyar kulturális élet tragikus megosztottságához, a "városellenességhez" egyrészt s egy olyan magatartáshoz másrészt, melyet Lukács György képepen jellemezett: "A földkérdést úgy kezelik, mintha a Mars lakhatóságának egy új hipotézise merülne fel, ahol kizárólag a tudományos pontosság ellenőrzése a fontos; legfeljebb annak elutasítása, hogy a még nem precizizozott eredményeket jogosulatlanul használják fel valamely világnézeti propaganda érdekében."³

Ezeknek az ellentéteknek a feloldódási folyamata csak a munkásmozgalom s később a szocialista építés talaján indulhatott meg, de nem fejeződött be máig sem teljesen, részben mert az elmúlt negyedszázad alatt - a nagyvárosi fejlődés ellenére - még nem sikerült a vidék, különösen a falvak (de gondoljunk a tanyákra is) gazdasági, kulturális, oktatási stb. infrastrukturájának elmaradottságát felszámolni, részben mert a társadalmi tudatban szívesen átörökítődnek, "tradicionálizálódnak" érzelmi-intellektuális elemek, magatartásmódok⁴.

Természetesen elhamarkodott átlalánosítás a nagyváros kulturális viszonyait különböző vonásokat egybeesve, pontosabban bizonyos vonásokról megfigyelve, egyértelműen értékékként feltüntetni. Lehetséges, hogy a lokálpatriotizmus jószándéku és hasznos tettekre is ösztönözhet, de a "nagyvárosi sovinizmus", mint minden tulhajtott partikuláris tendencia, árt az egésznek, következésképpen annak a résznek is, melynek érdekeit képviselni véli. A magyar történelemben kialakult helyzet következtében a feudális jellegű, konzervatív, ellenforradalmi hatalmi erőviszonyok (és társadalmi mentalitás) vidéken mindig jobban megszilárdulhattak, mint az erősebb munkásmozgalmat, polgári demokratikus törekvéseket koncentráló és a világ fejlődési tendenciával több és közvetlenebb csatornákon át érintkező és jobban lépést tartó fővárosban. (A nagyváros, mint "kommunikációs tér", nemcsak strukturáltabb és intenzívebb, mint a hagyományos települések, hanem internacionálisabb is.) Ezért az ellenforradalom "bűnös" jellemzője ellen valóban védeni kellett Budapestet. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy nagyvárosi kulturánkat illuzórikus, differenciálatlan és történelmietlen értékékként fogjuk föl.

¹ Körmendi Zoltán: Budapesti bérkaszárnya. - Szép Szó, 1937. 4. köt. 2. füz. 170. old.

² Hajdu Tibor: A két világháború közötti magyar történelem amerikai forrásaiból. - Valóság, 1973. 10. sz. 83. old.

³ Lukács György: Irástudók felelőssége. Bp. Szikra, 1945. 80. old.

⁴ A kérdésre vonatkozóan ld.

Berendi T. Iván: Mai gazdasági-társadalmi jelenségek és a történelmiség. - Társadalmi Szemle, 1973. 3. sz. 48-59 old. Bakos István: Budapest vagy a "vidék"? Fiataldiplomások elhelyezkedése. - Tiszatáj, 1973. 5. sz. és Látóhatár 1973. június. Szépe György: A vidéki városok szellemi urbanizációjáról, Kecskemét példáján. - Valóság 1972. 3. sz.

Az ilyen felfogásban ugyanis csak egy fejlődésitendenciában korlátozott, de gazdaságilag és kulturálisan viszonylag preferált helyzetben lévő réteg ideológiája tükröződött (mutatis mutandis tükröződik), mely saját viszonylagosan jobb helyzetét a ténylegesnél szélesebb körre vetítette rá, s megelégedezett arról, hogy színvonalas kulturális törekvéseihez szélesebb tömegbázisra szert tenni nem tudott.

Mindezek után felvetődik a kérdés, hogy egyáltalán létrejött-e, van-e, beszélhetünk-e "budapesti kulturáról". Kétségtelenül beszélhetünk, de az is nyilvánvaló, hogy a kultúra rendkívül differenciált, melynek szövevényét nehéz felfejteni. Nehéz, mert a főzős lakossága társadalmilag rétegzett (az elmúlt negyedszázadban pedig gyökeresen átrétegződött), következésképpen rétegzett kulturálisan is, s tegyük hozzá, hogy az azonos, vagy rokonságot mutató kulturális rétegek (éppen az átrétegződés következtében) nem mindenben és nem föltétlenül esnek egybe a társadalmi rétegződéssel. (E helyütt korántsem csak a szubkulturális jelenségekre, hanem sokkal szélesebben értelmezve, az egyes rétegek differenciált kulturális magatartás-rendszerére gondolok. A skála rendkívül széles a munkájukkal teljes mértékben azonosulni tudóktól a szabad idejükben értelmes kompenzációs tevékenységet lelő rétegekig, s azokig, akiket életmódjuk és személyiség-tulajdonságaik az alkotás elemeit nélkülöző egvoidalu, s többnyire válogatlan, de inkább értékben lefelé szelektáló "kulturalfogyasztásra" készítet. S ha a társadalmi rétegződés erőteljesen meg is határozza a művelődési szint bizonyos mutatóit, mindenképp az iskolázottságát, a kulturális magatartás ennél bonyolultabb összefüggések eredője.)

Természetesen nincsen tértől, időtől, történelemtől független kultúra, s egy oly nagyméretű és a nemzeti történelemben oly nagy szerepet játszó városnak, mint Budapest, egy viszonylag kis helyen koncentrálódó, azonos nyelvet beszélő társadalomnak van sajátos kulturája (folklórja is van, s nemcsak a viccek), de a kultúrában keresztül-kasul szövdnek különböző vonások. Még sok kérdésre kellene fényt deríteni ahhoz, hogy pontosabban megismerjük a budapesti "réteggkulturákat" és kölcsönhatásukat történelmi alakulásukban.

Kétségtelen, hogy az esztétikai fogékonyság szintjéről is szó van, de az életmódról, az értékorientációról is, mely a művészettel kapcsolatos magatartást és befogadási szintet, az izlést is meghatározza. A társadalmi tudatnak ez a szférája több áttétellel követi a társadalmi élet más (gazdasági, politikai stb.) szféráinak fejlődését, bár kölcsönhatásban is van velük.

Napjainkban lényegesen nagyobb a valódi irodalmat, művészetet értők, igénylők tábora, mint a felszabadulás előtt, s ez a hazánkban végbement "világtörténelmi felgyorsulásnak", a szocialista kulturális forradalomnak köszönhető. Politikának, alkotóknak, terjesztőknek és "befogadónak" egyaránt, a kulturális élet hivatásos intézményeinek és a közművelődésnek, az érdeklődő, tanuló és alkotni is vágyó embereknek és mozgalmaiknak és intézményeiknek köszönhető.

A felszabadulás óta eltelt negyedszázad alatt hazánk mélyreható politikai és gazdasági fejlődésen ment át, s ez a társadalom nagyarányu átrétegződésével járt együtt. Forradalmi átalakulás ment végbe a kulturális életben is.

A koalíciós időszak legnagyobb horderejű művelődéspolitikai intézkedése az egységes nyolc osztályos általános iskola bevezetését elrendelő kormányrendelet volt még 1945-ben.

E korszak egyik nagydrámaian kiéleződött politikai harca volt az iskolák államosításért folyó küzdelem. E jellegzetesen polgári demokratikus intézkedéssel Magyarország évtizedekkel elmaradt az európai országoktól. Ortutay Gyulát idézem:⁵ "1948 nyarán győzedelmesen befejeződött tehát a nagy történelmi per: megtörtént az iskolák államosítása, sőt továbblépve a munkás-paraszti hatalom megteremtésével a dolgozók kezébe kerültek az oktatási és művelődési intézmények. Ezt az eredményt a nép kulturális felemelkedésében elért minden sikerünk forrásának tekintjük. Éppen ezért felháborít, hogy a legutóbbi hónapokban több olyan cikk jelent meg, amelyek szerint a felszabadulás utáni első években nem lett volna kezdettől fogva határozottan végiggondolt művelődéspolitikai tervünk, amellyel a koalíció pártjai, minden haladó erő egyetértett. Ez a művelődéspolitikai koncepció nem egyes emberek ötleteire épült, hanem számos előzmény és hosszas vita után valóban közösen kialakított terv volt, és egyik első nagy harca éppen az iskolák államosítása körül zajlott."

⁵Ortutay Gyula visszaemlékezése az iskolák államosítására. - Az első évek (1945-1948). A Népszabadság interjuszorozata. Bp. Kossuth K. 1970.

Széll Jenő írja a budapesti koalíciós Törvényhatósági Bizottság kommunista frakciójának tevékenységéről:⁶ "A szoros értelemben vett újjáépítési tennivalókon kívül ezekben az években a Fővárosi Törvényhatósági Bizottság napirendjén számos olyan kérdés is szerepelt, amelyek már a szocialista jövőt építették, amelyek megvalósulása nélkül fővárosunk mai életét el sem képzelhetnénk. Az ingyenes oktatás bevezetését, a nyolcosztályos általános iskolára való áttérést állami törvény mondta ki, de megvalósításukban a főváros volt az uttörő. A közoktatás demokratizálásának e két nagy jelentőségű lépése sem valósult meg harc nélkül: többször is vissza kellett például utasítanunk az általános iskola rendszerével szembeni nyílt, vagy burkolt reakciós támadásokat ...

Az újjáépítés országos sikerei és a földosztás nélkül Budapest gyors felemelkedését sem lehetett volna elképzelni, de mégis: Budapest járt az élen. Bizonyára része volt ebben annak is, hogy - a politikai összecsapások ellenére is - a koalíció eredményesebben működött a fővárosban, mint országos viszonylatban. Ennek alapja a közgyűlés két munkáspárti frakciójának jó együttműködése volt, de itt feltétlenül el kell ismerni a demokratikus érzelmű kiszagadpárti baloldali érdemeit is. A haladó és reakciós kiszagdzák aránya nyilván előnyösebben alakult ki a Fővárosi Törvényhatósági Bizottságban, mint az országgyűlésen és a minisztériumokban."

Az egységes kötelező nyolcosztályos általános iskolai rendszer tényleges megteremtéséhez rendkívüli erőfeszítésekre volt szükség, pedagógushiánnyal és tanteremhiánnyal egyaránt meg kellett küzdeni. Növelni kellett a pedagógusok számát. A nagyfokú tanteremhiány miatt a legtöbb iskolában be kellett vezetni a kétnégyzetes oktatást.⁷

1946-ban 152 népiskola és 60 polgári iskola működött Budapesten 1 800 tanteremmel, 1950-ben (a polgári iskolák közben megszűntek) 273 nyolcosztályos általános iskolában 2 940 tanteremben folyt oktatás, 1969-ben pedig 311 iskolában 3 623 tanterem állt rendelkezésre. Ez idő alatt vonult végig az általános iskolákon a viszonylag magas demográfiai hullám: a tanulók száma 1951-ben 152 000, 1962-ben 215 000 volt, de 1970-re e létszám már 140 000 főre csökkent.

Budapesten iskolázottsági színvonalára ma az a jellemző, hogy a tanköteles koruk beiskolázása teljes. Budapesten a tanulók 95-97 %-a szerez általános iskolai végzettséget. S több mint 50 %-uk középiskolában folytatja tanulmányait. Az 1968-1972-es évek átlagában a 19. életévüket elért budapesti fiatalok 31-33 %-a érettségizett.

Az 1971-1972-es tanévben 119 középiskola volt Budapesten 1 644 tanteremmel, ahol 60 833 diák tanult.

A felszabadulás óta valósult meg az állami szakmunkásképzés rendszere. A szakmunkástanulók száma az 1971-72. tanévben meghaladta a 45 000 főt. A szakmunkásképzést szolgálják a szakközépiskolák is. A középiskolai tanulóknak több mint a fele jár szakközépiskolába.

A felszabadulás óta a meglévő egyetemek és főiskolák nagyarányú fejlesztése mellett új felsőoktatási intézmények is létesültek: a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, a Kertészeti és Szőlészeti Egyetem, önálló egyetemmé szerveződött a Semmelweis Orvostudományi Egyetem. A felszabadulás után alakult a budapesti Agrártudományi Egyetem, mely 1969-ben a Gödöllői Agrártudományi Egyetembe olvadt. 1965-ben egyetemmé lépett elő az Állatorvosi Főiskola és egyetemi rangúvá fejlődtek a művészeti főiskolák és a Zeneakadémia. Felsőfokú technikumokból alakultak főiskolák a Bánki Donát Gépipari Főiskola és a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Főiskola. Fővárosunk új főiskolái közé tartozik 1971 óta a Külkereskedelmi Főiskola is.

A felsőoktatási intézmények hallgatóinak száma 1971-1972-ben 43 320, ebből nap-pali tagozaton 27 074-en, esti tagozaton 7 095-en, levelező tagozaton 9 151-en tanultak. A nőhallgatók száma 11 607.

A felszabadulás előtti műveltségi állapotok közvetlen és közvetett hatása ennek ellenére még sokáig nyomon követhető a fővárosi lakosság iskolázottsági fokának szerkezetében.

1960-ban a 15 évnél idősebb népesség 46,2%-a nem végezte el az általános iskolát. Ezen belül kerekben 15 000 volt azoknak a száma, akik iskolát egyáltalán nem végeztek; az 1-5 osztályt jártak száma megközelítette a 190 000-et; 1970-ben a fenti arány 31,9-re

⁶Széll Jenő: A koalíciós Törvényhatósági Bizottságban. - Budapest, 1973. 2. sz. 30-33. old.

⁷Hantos János: A felnőttek tanulása. - Budapest, 1973. 6. sz. 1-5 old.

csökkent. Figyelemre méltó azonban, hogy az iskolázatlanok száma közel 9 000, az 1-5. osztályos végzettséggel rendelkezők száma pedig kerekén 140 000 volt. Igaz, döntő többségük az idősebbek közé tartozik, 40 év alatt mintegy 2 000 az iskolába nem jártak és 17 000 az 1-5. osztályt végzettek száma. A 30 éven aluliak korosztályában a százalékarányok minimálisak.

A fővárosi lakosság műveltség szintjének fejlődését jelzi egy másik összehasonlítás. 1960-ban a 20-29 éveseknek kerekén 32 %-a végzett középiskolát, 1970-ben ez az arány már közel 47 %.

A 15 évnél idősebb fővárosi lakosság megoszlása a legmagasabb iskolai végzettség szerint

Általános iskola osztály	1960	1970	
	Budapest	Budapest	Országos
0	1,1	0,6	0,9
1-5	13,0	8,4	10,2
6-7	32,1	22,9	27,5
0-7	46,2	31,9	38,6
8	35,2	41,3	43,3
Érettségi	12,8	19,0	13,8
Felsőfoku	5,8	7,8	5,3

Az adatokból kitűnik, hogy 1960 óta lényegesen fejlődött az iskolázottság, valamint az is, hogy az országos átlaghoz képest a budapesti lakosság iskolai végzettsége magasabb.

A 15 évesnél idősebb népesség általános iskolai végzettsége Budapesten korcsoportonként:

Korcsoport	1960		1970	
	Általános iskola osztály			
	0 - 7	8	0 - 7	8
15 - 19	14,1	74,8	5,7	81,5
20 - 24	21,9	46,3	3,7	49,5
25 - 29	31,0	41,8	7,2	49,9
30 - 39	40,2	36,0	18,9	44,3
40 - 59	56,8	27,6	41,6	33,6
60 -	64,8	22,5	60,5	25,5
Összesen	46,2	35,2	31,9	41,3

Nyilvánvaló a fejlődés dinamikája. Míg 1960-ban a 20-29 évesek korosztályának 26,7 %-a nem rendelkezett általános iskolai végzettséggel (számuk kerekén 64 000 volt), tíz évvel később, 1970-ben ez az arány csupán 5,4 %, abszolút számuk pedig nem egészen 17 000 volt. Egy évtized alatt tehát egy azonos koru réteg műveltségében lényeges változás történt. E korosztályból több, mint 16 000 dolgozó fejezte be az általános iskolát. Tömegesen szereztek középiskolai végzettséget: 1960-ban e korosztály 29,4 %-ának 1970-ben már 36,8 %-ában volt érettségije. Ez mintegy 22 000 fős növekedést jelent.

A dolgozók iskoláinak felbecsülhetetlen szerepe volt a hazánkban végbemenő kulturális forradalomban. 1945 óta Budapesten kerekén 75 000 dolgozó szerzett általános iskolai végzettséget, és megközelítően 125 000-en érettségiztek a dolgozók középiskoláiban.

1945 óta minden iskolatípusban jelentős a mennyiségi fejlődés, de még mindig nagy - a fővárosban is - az alacsony iskolai végzettségűek száma. Ezért figyelemre méltó jelenség, hogy a korábbi évek fellendülése után 1965-től kezdve a felnőttoktatás visszaesett, különösen az általános iskolában.⁸

Budapesten az 1964-65-ös tanévben még 14 000 dolgozó iratkozott be az általános iskolába. Az 1971-72-es tanévben alig több, mint 4 200. Az 1964-65-ös tanévben 6 542 dolgozó jutott nyolcadikos bizonyítványhoz, az elmúlt esztendő végén csak 1842 volt a számuk.

A középiskolákba 1964-65-ben 67 500 dolgozó iratkozott be, az 1972-73-as iskolaév kezdetén 45 178. Sikerrel érettségizett a csúcsonk számítva 1966-67. esztendőben 9 898 hallgató, az elmúlt év végén pedig 6 706. Miközben a méretek csökkentek, egyidejűleg nagyfokú fiatalodás is végbement a dolgozók iskoláiban.

Köpeczi Béla tanulmányban elemzi a jelenségek összefüggését a műveltség társadalmi presztízsével; abból indul ki, hogy az alacsony iskolai végzettség okát a család és a környezeti viszonylagos igénytelenségében, továbbá a jövedelem és a képzettség közötti ellentmondások viszonyában kell keresnünk.⁹ "A kultúra presztízse rétegenként különbözőképpen érvényesül. A munkások és parasztok gyermekei, ha továbbtanulnak, elsősorban a szakmunkásképzésben vesznek részt, ahol a tanulók 80 %-át teszik ki. A középiskolákban a fizikai dolgozók gyermekeinek aránya 50 % körül mozog, de lényeges eltérés van iskolatípusok szerint: jóval kisebb az arány a gimnáziumban, mint a szakközépiskolában. Csökken a fizikai dolgozók gyermekeinek aránya az egyetemeken... Az iskolán kívüli művelődési tendenciái mindezzel összefüggnek. A műveltség társadalmi tekintélyét sem a tömegközlelési eszközök, sem az oktatás nem képes önmagában erősíteni. Amíg az általános műveltség, a szakképzettség és a jövedelem nem kerülnek egymással az eddiginél szorosabb és észszerűbb viszonyba, addig a kultúra társadalmi tekintélye nem növelhető."

A felszabadulás utáni politikai harcoknak szerves része volt a művelődési mozgalom is. Történetírásunk, a közművelődés történetét, illetve a kulturális politika történeti alakulását vizsgáló tanulmányok, feldolgozások sajátos módon mostohán bánnak az 1945-1948 közötti korszak tömegművelődésének, kulturális mozgalmainak történetével. Lényegileg megelégednek az úgynevezett "szabad művelődési korszak" nem tulságosan elmélyült bírálatával és annak sommás megállapításával, hogy a különböző társadalmi szervezetekben, tömegszervezetekben kulturális tevékenység is volt.

Kétségtelen, hogy a fordulat éve után került napirendre a kulturális élet új szervezetének kialakítása, a kulturális intézmények állami erővel történő fejlesztése. Minde mellett hiba lenne nem látni, s a szocialista kulturális forradalom történetéből kiiktatni azokat a fejezeteket, amelyek a felszabadulástól a hatalom teljes megragadásáig folytatott szakaszban íródtak. Kétségtelen, hogy ebben a szakaszban "koalíciós kulturpolitika" volt, tevékenykedtek reakciós kulturális szervezetek is, a hivatalos kulturális politikára befolyással voltak polgári, kispolgári áramlatok is, de harc is folyt; jelen volt és mind nagyobb befolyásra tett szert azoknak a táborra, akik a szocialista átalakulásért a kulturális területen küzdöttek. A kulturális forradalom korántsem csak a kifejezetten kulturális intézményekben és tevékenységükön mérhető, hanem abban a kulturális mozgalomban, amely a társadalmi-politikai szervezetekben zajlott, s amelynek dinamikája az informális csoportokra is kiterjedt.

Azok, akik az ötvenes évek elején a kulturális politikai intézkedések azonnali eredményességében bízva illuzórikusan úgy ítélték meg, hogy néhány év alatt meg lehet teremteni, ki lehet alakítani az egyértelműen szocialista kulturális modellt Magyarországon, nemcsak a jelent és a jövőt ítélték meg tévesen, hanem visszamenőleg is szűkkeblűek voltak. Mindez természetesen összefüggött a hazai társadalmipolitikai fejlődés jellegének megítélésével, a politikában jelentkező torzulásokkal. A szocialista kulturális forradalom kezdetét 1949-1950-re tették, mondván, hogy csak ekkorérett meg a szocialista kulturális élet kibontakozásának lehetősége. Ez a felfogás viszonylag sokáig kinyilatkoztatásszerűen érvényben maradt, s csak 1957 után kezdődhetett meg a kulturális örökség teljesebb feltárása és szocialista kulturánkba való integrálása, pl. az irodalomtörténetben, viszont a tömegkulturális mozgalmaknak, a társadalom-politikai harcok kulturális oldalának alapos feltárásával is adósak vagyunk.

⁸ Hantos János im.

⁹ Köpeczi Béla: Társadalom, műveltség, értelmiség. - Népművelés, 1972. 12. sz. 3-6. old.

E korszak kulturális történetének legfontosabb vonásai: a marxizmus tömeges méretű terjesztése, a közoktatás demokratizálása érdekében tett erőfeszítések és a művelődési mozgalmak széles körű aktivitása. Ez a kulturális aktivitás szerves közösségekre épült, s maga is hozzájárult a közösségi-mozgalmi megerősödéséhez. A párt- és tömegszervezetek, az ifjúsági mozgalom tevékenységét, mindennapi életét, a politikai cselekvést átszötte a kulturális megújulás lendülete: a demokratikus kulturális örökség magabiztos vállalása, s a szocialista kulturális értékek lelkes terjesztésének igénye. Közművelődésünk számára rendkívül tanulságos, hogy e közösségi-mozgalmi jellegű kulturális aktivitás milyen erős művelődési motivációkkal rendelkezett, s a kulturális értékek, a kulturális magatartás tekintetében mennyiben és milyen tartósan befolyásolta az embereket.

A felszabadulás után a párt és a baloldali politikai szervezetek sokszor vitték az utcára a tömegeket. Ez a politikai dinamizmus az utca uralmát mindvégig nem engedte ki a kezéből.¹⁰ Losonczi Ágnes¹¹ szerint e korszak kulturális befolyása később sem enyhézt el. Zenei izlésszociológiai vizsgálatban pozitív korrelációt talált a népdal és a komoly zene között, mivel a népdal élményszerű ismerete, a kis formákban is tökéletes, nemes zene átélése fogékonyra tesz a komoly zene befogadására.

Losonczi Ágnes szerint: "A munkásoknak azoknál a rétegeinél találunk intenzívebb művészeti érdeklődést, akiket a kulturális forradalom első, illetve második szakasza is valamilyen módon érintett és bekapcsolt az érdeklődés áramába, és akikenél a külső kényszer megszűnésével a kulturális fejlődés belső kényszerre, belső szükségletté vált. Tehát azoknál, akikben társadalmi értékékként maradt meg a művészet. A MÁVAG munkásvizsgálata jellegzetes példája ennek és világosan megmutatja, hogy a zenei megértés minőségileg ott lépett fel új fokra, ahol a művészet célja összetetallokozott a társadalmat átható mozgalommal és így kölcsönösen erősítették egymást."

Természetesen nem szeretném azt sugallni, hogy a korabeli művelődési mozgalom befolyását a ténylegesnél többre becsüljük. De becsüljük annyira, amennyire megérdemli.

A felszabadulás utáni tömegkulturális mozgalom korántsem korlátozódott csak az ifjúsági mozgalmakra. 1945-ben a Szabad Nép¹² hirt adott arról, hogy pártközi értekezletet tartottak a Munkás Kulturszövetség ügyében: a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt, valamint a szakszervezet elismeri a szövetség munkájának jelentőségét. A beszámoló Kómlóssy József, a Munkás Kulturszövetség ügyvezető főtájkára tartotta, s az értekezleten részt vett: Szakasits Árpád, Révai József, Orbán László, Justus Pál, Lukács György, Kassák Lajos, Hont Ferenc, s a Szakszervezeti Tanács képviselőjében Keleti Márton és Vértés György.

A felszabadulás után gyökeresen megváltozott a munkás kulturális mozgalom helyzete is. A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt, a munkásegység jegyében, együtt, mint közös kulturális szervezetüket alakították meg a Munkás Kulturszövetséget.¹³ Ami persze nem jelenti azt, hogy a két párt politikai viszonyának problémái ne tükröződtek volna e szövetségen belül is. A két munkáspárt hivatalos támogatása ellenére kezdetben csupán szerény körülmények és szerény anyagi eszközök álltak a Munkás Kulturszövetség rendelkezésére. 1946 telén azonban már saját székháza volt a Képiró utcában. 1947 őszén átalakult Dolgozók Kulturszövetségévé.

A Munkás Kulturszövetség első nagyobb nyilvános feladata a munkáskultura népnepélyének megrendezése volt 1945-ben, az első szabad május elsején. A Városligetben 30 szabadtéri színpadon szórakoztatták az üzemi és pártszervezeti kulturcsoportok a közönséget. A szövetség szakosztályai közül elsőnek a zenei szakosztály ért el kiváló eredményeket. Munkás Dalos- és Karnagyképző Iskolája rövid idő alatt rangos zenepedagógiai intézménnyé vált. Tanárai: Jemnitz Sándor, Szervánszky Endre, Gát József, Ujj József, Kozma Erzsébet; munkatársaik új tanítási módszereket honosítottak meg. Zongora- és hegedűjátékot is tanulhattak a jelentkező munkások az iskolában, de a legjelentősebb munkát a

¹⁰ Ságvári Ágnes: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten, 1945-1947. Bp. Kossuth K. 1964. 302-303. old.

¹¹ Losonczi Ágnes: A zene életének szociológiája Kinek, mikor milyen zene kell?

¹² Pártközi értekezlet a Munkás Kulturszövetség ügyében. - Szabad Nép, 1945. 233. sz.

¹³ Munkáskulturánk a felszabadulás után. - Új Szántás, 1948. aug-szept. 502-504. old.

a karnagyképző tanfolyam végezte. Korabeli értékelések szerint hallgatóik versenyképesek voltak a Zeneakadémia növendékeivel, és felszabadulás utáni kóruskulturánk fellendítésében nagy szerepet játszottak. Sokan közülük máig is az üzemi, szakszervezeti és más kórusok kitérő karnagyai.

A képzőművészeti szakosztály központi festőiskolát szervezett üzemi munkások számára. Ennek vezetői Kmetty János, Schalk László és Bán Béla voltak. A festőiskola keretében művészettörténeti előadás-sorozatokat is tartottak. A központi iskola mellett sok üzemben is alakult festőiskola központi irányítással.

Az üzemi színjátszócsoporthoz legjobbjából alakult a Munkás Kulturszövetség központi színjátszó csoportja. A csoport tagjai közül később többen a fővárosi színházak művészeivé váltak.

A Munkás Kulturszövetség eredményes munkája nyomán született meg már 1946-ban az az elhatározás, hogy a kollektív szerződések keretében előírják az üzemi kulturothonok felállítását. "A legalább 50 munkavállalót foglalkoztató munkáltató tartozik üzemi alkalmazottai részére olyan helyiségről gondoskodni, amelyet az üzem alkalmazottai önképzés, szakmai továbbképzés, társas összejövetelek stb. céljára használhatnak. Ezen helyiség fenntartási és rendbentartási költségei a munkáltatót terhelik." 1945-ben 60, 146-ban 115, 1947-ben 320, 1948 nyarán már 700 üzemi kulturothon volt.

1948. június 1-én mondta ki megszűnését a Dolgozók Kulturszövetsége, akkor alakult meg a Szakszervezeti Tanács Kulturális Osztálya mint az üzemi és szakszervezeti kulturális munka legfőbb irányító szerve.

Az ifjúsági szervezetek és a kulturocsoportok tevékenységén kívül a különböző politikai akciók is tartalmaztak kulturális vonásokat, így a falujáró-mozgalom, vagy az 1946 tavaszán az MKP VIII. kerületi szervezete által kezdeményezett "Munkások a tudósokért, tudósok a munkásokért" mozgalom.¹⁴

A munkások áldozatvállalása ezen akcióban példamutató volt. A tudósok véleményét fogalmazta meg dr. Ruzsnyák István egyetemi tanár, amikor a következőket mondta: "A szervezett munkások voltak az elsők, akik megértették a tudományos munka jelentőségét az ország felépítése szempontjából és gyors, igen hathatós segítséget nyújtottak a tudósoknak, akik nem fogják elfelejteni soha, hogy a dolgozóknak köszönhető a kutatómunka megindulása, a könyvtárak működése."

A jelenlegi dolgozók iskolájának elődjét az akció szervezte meg 27 helyen. Az akció segítségével sok gyári munkás került a Műgyetemre az előkészítő tanfolyamok elvégzése után. Ilyen előzmények után, a kommunista párt sürgetésére a kormány határozatot hozott 1947. október 10-én az egyetemek esti tagozatainak felállításáról.

A munkaoktatás másik ága a dolgozók körében megkezdett tudományos ismeretterjesztés volt. Az akció keretében jelent meg 1946. december 1-én az Élet és Tudomány első száma. A lap terjesztésében az üzemi bizottságok is tevékenyen közreműködtek és a szakszervezetek felhívták a munkások figyelmét az Élet és Tudomány olvasásának fontosságára. Példányszáma rohamosan emelkedett az akkori papírhány ellenére is. A lap első száma 17 000 példányban jelent meg és még az adott időszakban 80 000 példányra emelkedett. (Jelenleg 150 000 pld.) Az üzemekben az akció aktivistái terjesztették.

A fordulat éve után mód nyílt a kulturális élet további fejlődésének megteremtésére. Társadalmi tulajdonba kerültek a kulturális élet intézményei. Az ötvenes évek első felének korszaka részben eredményesen folytatta a kulturális fejlesztés politikáját, részben azonban túl is feszítette. A színházak, mozik látogatottsága, a könyvforgalom növekedett, a továbbképzés szinte kötelezővé vált mindenki számára, az üzemi és a területi művelődési otthonok száma gyarapodott, fejlődött a közművelődési könyvtári hálózat. A politikai torzulások, s a kulturális politika egyoldalúságai azonban bizonytalanságot szültek és feszültséget hoztak létre a kulturális életben is.

Az a kettősség, mely 1948-49-től a kulturális politikát (és következményeit) jellemezte, nemcsak a kulturális alkotások tekintetében okozott problémákat, hanem a tömegkulturális mozgalomban is. Az ötvenes évek légköre, módszerei, jelenségei fékeztek a kulturális élet fejlődését a befogadás szférájában is. A "számszerű eredmények" ellenére valóban visszavetették az aktivitáson alapuló, a kreativitást serkentő művelődési tevékenységet is: az erőltetett módszerek, a sematikus tartalom, a "kötelező lelkesedés" elvette a művelődési mozgalmak lendületét.

¹⁴ Molnár István: Adalékok a "Munkások a tudományért, tudósok a munkásokért" akció történetéhez. (1946 tavasza - 1947 augusztus.) - Párttörténeti Közlemények, 1963. 4. sz.

Marosán György¹⁵ megítélése szerint: "Nemcsak a munkáspárti, hanem a párton-kivüli munkások, parasztok és értelmiségiek döntő többsége is bizott az egyesült pártban és vezetésben. És talán ez teszi a legmegbocsáthatalanabbá a személyi kultusz idején Rákosi-ék által a pártban és a közéletben alkalmazott antidemokratikus módszereket, mert ezzel gátolták a szocialista fejlődést, lassították ütemét.

Csak néhány példa erre: minden átmenet nélkül átalakították a régi szakszervezeti formákat, és átálltunk az iparági szervezkedésre. A történelmi hűség arra kötelez, hogy megmondjam, voltak, akik már akkor opponáltak ezt, félték attól, hogy így szétvertünk egy osztálymozgalmat. De akik ezt kifogásolták, azokat szindikalistáknak bélyegezték. Ennél még nagyobb baj volt, hogy lényegében likvidálták az üzemi bizottságokat. Ez lett a sorsuk a munkás sport- és kulturális intézményeknek is. A vakfegyelem követelése, az intrika és a gyanúsítgatások léggömbök szükségképpen teret adott a különböző kis- és nagypolgári karriéristáknak. Mindez békítőan hatott a szellemi életre is."

A "stílus" okozta a legnagyobb károkat, mert egyszerre kicskolt meg két olyan vonása a kibontakozó szocialista kulturális életnek, amelyre pedig az országnak mérhetetlenül nagy szüksége lett volna: az illuziómentes racionális gondolkodásra, "a konkrét helyzet konkrét elemzésére" és a forradalmi lelkesedésre. Mindkettő áldozatul esett a dogmáknak kijáró ütemes tapsnak. A szocialista kulturális forradalom értékeit teremtő, hordozó, terjesztő, zömmel fiatal aktív értelmiségi réteg, mely a felszabadulás utáni politikai harcokban egyértelműen állt a szocialista átalakulás szolgálatába, s mely a párt- és ifjusági szervezetekben, a népi kollégiumokban nemcsak forradalmi plebejus demokratikus elkötelezettséget, marxista világnézetet tanult, hanem aktív kulturális magatartást, közösségi életformát is kifejlesztett, ez a réteg az új helyzetben megtorpant, elbizonytalanodott, szét-szóródott, fesszengett az új keretek között. Nagy részük fegyelmezetten tette továbbra is amit kellett, miközben nosztalgiával emlékezett, vagy "önkritikusan" feledni is próbálta a korábbi atmoszférát.

Muharay Elemér¹⁶, a haladó közművelődési törekvések egyik kimagasló személyiségének megítélése szerint: "Főleg a hagyományok teljes mellőzésének tudható be az is, hogy a nevelés gondolatától szinte az egész nagy népművelési apparátus idegenkedett, és az oktatást kiáltotta ki egyedül üdvözítő művelődési formának. A kormányzatnak ugyan legfőbb célja volt, hogy népünketa szocializmust tudatosan építő társadalommá nevelje, alakítsa át, ugyanakkor azonban az új pedagógus-generáció minden alapos művészeti kultúra, néprajz, népismeret nélkül került ki a gyakorlati életbe, és minden népművelő tudnivaló nélkül lett kisebb részükből botcsinálta népművelő, nagy többségükből pedig érdektelen szemlélő."

Az ötvenes évek második felében megkezdődött a művelődéspolitikai torzulások felszámolása, s határozott törekvés jelentkezik a korszerűbb, hatékonyabb közművelődési tevékenység kibontakoztatására. A kulturális igények felkeltésében ebben az időben már jelentős szerepet töltött be a tudományos ismeretterjesztés.

Budapest kulturális kínálata - színházak, mozik, muzeumok - gazdag és sokrétű. Az igényes közönség száma a felszabadulás óta a kulturális színvonal általános emelkedése következtében megnőtt. Sokak számára csak a felszabadulás után nyílt anyagi és "erkölcsi" lehetőség arra, hogy színházba, operába menjenek. Erre a kommunista kulturális politika a kezdetektől fogva törekedett azokban a kulturális intézményekben, amelyeket befolyásolni tudott már a népi demokrácia első szakaszában.

A budapesti muzeumok a kulturális értékek megőrzésének, a tudományos feltárásnak a kulturterjesztésnek, a közművelődésnek rendkívül fontos intézményei. A muzeumok "tematikai skálája" széles körű, s a kiállítások korszerű megrendezése mellett szervezett tárlatvezetésekkel, muzeumbaráti körök szervezésével stb. törekednek vonzóerejük fokozására. A Magyar Nemzeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Galéria, az Iparművészeti Múzeum, a Néprajzi Múzeum, a Budapesti Történelmi Múzeum, a Hadtörténelmi Múzeum, s az általuk gondozott különgyűjtemények, műemlékek az egyetemes és a nemzeti kultúra kincsei mellett a főváros történelmének is felbecsülhetetlen értékeit gondozzák, óvják és teszik közkincsé. Ugyanez vonatkozik a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumra, a Mezőgazdasági Múzeumra, a Magyar Vendéglátóipari Múzeumra, a Semmelweis

¹⁵ Marosán György visszaemlékezése. = Interjúk a munkáségyeségről (1945-1948). Bp. Kossuth K. 1973. 183-184. old.

¹⁶ Muharay Elemér: Vázlatos tanulmány megelőző népművelésünkről. (Kézirat 1957.) Népművelési Intézet adattár NI 1579.

Orvostörténeti Múzeumra, a Műszaki Múzeumra, a Közlekedési Múzeumra, a Postamúzeumra, a Színháztörténeti Múzeumra, a Petőfi Irodalmi Múzeumra, s a többiekre, sőt az egyes kerületek, városrészek szaporodó helytörténeti kiállításaira is.

1971-ben a fővárosi múzeumok száma 35, állandó és időszakos kiállítások száma 213; a kiállítási intézmények száma 10, a kiállítások száma 87 volt.

A budapesti múzeumok és kiállítási intézmények látogatóinak száma 1971-ben közel 2,9 millió volt, s ez 1968-hoz képest 15 %-os emelkedés. A budapesti Történeti Múzeum "Fővárosunk ezer éve" című várostörténeti kiállítását több mint 850 000 ember látta.

A színházak 1949-ben bekövetkezett államosítása óta jelentős anyagi és erkölcsi támogatásban részesülnek. Az 1950-es évek elején a városban 12 színház működött, azóta számuk 19-re emelkedett. Budapesten két állandó opera és 17 prózai és zenés színház tart rendszeresen előadást. Számos varieté, műsoros szórakozóhely, cirkusz stb. is. szolgálja a lakosság szórakoztatását.

A budapesti színházak összefoglaló adatai:

	<u>1965</u>	<u>1971</u>
Színházak száma	16	19
Befogadóképessége	11 858	12 714
Egy előadásra jutó látogatók száma		
Budapesten	628	562
Budapesti színházak vidéki előadásain	295	304

A főváros - és egyben az egész ország - zenei életének szervezője az Országos Filharmónia. A legnagyobb látogatottságra számot tartó komolyzenei hangversenyeket a Zenakadémia mellett az Erkel Színházban rendezik. A nyári idényben szabadtéri hangversenyeket tartanak a főváros több pontján: a Károlyi-kertben, illetve a Pest Megyei Tanács székházának udvarán, a Kiscelli Kastélyban, a Halászbástyánál stb. Nemzetközi hírű zenekarok működnek Budapesten: az Állami Hangverszenyzenekar, a Magyar Rádió és Televízió szimfónikus zenekara és Filharmóniai Társulat, mely elnevezéssel az Állami Operaház zenekara koncertezik. A főváros és részben a vidék zenei életében nagy szerepet tölt be két területi zenekar, a MÁV szimfónikus és a Postás Szimfónikus Zenekar. Nemzetközi hírű kamarazenekarok a Tátrai Vilmos vezette Magyar Kamarazenekar, a Budapesti Kamaragyűttes és a Bartók Vonósnégyes. Budapesten Zeneműkiadó Vállalat működik, a magyaránny zenei "külkereskedelmet" a Nemzetközi Koncertigazgatóság szervezi. A Magyar Hanglezgyártó Vállalat ma már a nemzetközi piacokon is jelentős sikereket könyvelhet el, tanusítják díjnyertes lemezei.

Fővárosunk kulturális eseményei közül fontosságban, nemzetközi jelentőségben kiemelkednek az évente ősszel rendezett Budapesti Művészeti Hetek, amelyek keretében gazdag zenei, színházi, film- és képzőművészeti programokat, kiállításokat szerveznek. "Mult és jelen alkotásai együtt sugározzák a magyar főváros mai szellemét, ösztönző légkörét - állapították meg az 1972. évi Budapesti Művészeti Hetek megnyitóján -, azok a művek és produkciók is jól illeszkednek ebbe a körbe, amelyeket nem magyar művészek alkottak, vagy interpretálnak. Hogy egy nép, egy város mit fogad be az idegen kulturákból, ugyanugy jellemző rá, mint saját művei. Ezért üdvözljük örömmel a magyar városok és falvak, valamint a világ más tájainak, nemzeteinek művészeit Budapesten."

A felszabadulás előtti években filmszínházak a fővároson és a vidéki városokon kívül csak igen kevés nagyközségben voltak. Az évi országos nézőszám abban az időben az elsősorban üzleti érdekeket követő műsorok mellett is csak 18-23 millió között váltakozott, s ebből is 12 millió a főváros mozikra esett.

A felszabadulás után a kulturális forradalom első szakaszában gyorsan kiéptült a mozihálózat az országban (sokan ekkortájt láttak életükben először filmet a falusi művelődési otthonokban).

1948-tól 1960-ig a filmszínházak látogatottsága a fővárosban és vidéken egyaránt évről évre emelkedett, s 1960-ban elérte a 140 millió nézőszámot - ebből 39,8 millió fővárosi, 38 millió vidéki városi és 62,8 millió községi néző volt.

1960-ban a televízió fokozatos elterjedésével megkezdődött a nézők számának csökkenése. 1960 és 1972 között a filmszínházak nézőszáma a községekben 55, 2 %-kal, a Budapesten 43, 8 %-kal, a vidéki városokban 36, 7 %-kal csökkent. A fővárosban 1960-ban átlagosan minden lakosra 22 mozilátogatás esett, 1972-ben 11, 5.

Új jelenség, s a kulturális-szórakozási szokások és igények változását jelzi, hogy a mozibajárók elégedetlenekek a filmszínházak műszaki-kényelmi viszonyaival. Az egyik felmérés szerint Budapesten a nézők 65 %-ának az a véleménye, hogy korszerűsíteni kellene a mozikat. A közönség 77 %-a elegendőnek tartja a fővárosi mozik számát, de kerületenként lényeges eltérések vannak: elsősorban egyes peremkerületek, főleg az új lakótelepek lakosága kifogásolja, hogy nincs a közelben filmszínház.

A rádió- és televíziókészülékek elterjedtségét a 100 háztartásra jutó készülékek számával jellemezhetjük. Ez a rádiókészülékekre vonatkozóan: Budapesten 85, a vidéki városokban 79 és a falvakban 69 db; televíziókészülékek: Budapesten 68, vidéki városokban 69, falvakban 54 db (1972. december 31-i adatok). Figyelemre méltó, hogy a televízió elterjedése a vidéki városokban megegyezik a fővárossal. Ebben is tükröződik, hogy a vidéki városi települések kulturális és tájékoztatási intézményrendszere a fővároséhoz mérve szegényebb, s ezért a lakosság szórakozási, politikai tájékozódási és művelődési igényeinek ki-elégítésében megnövekszik a központi tömegkommunikációs eszközök szerepe.

A olvasási kultúra fejlődése a kulturális változások egyik legérzékenyebb mutatója. Nemzetközi összehasonlító adatok jelzik, hogy e tekintetben Magyarország világviszonylatban előkelő színvonalra emelkedett, pedig az induló szint nem volt túlságosan magas.

Az olvasási kultúra fejlődésében rendkívül nagy jelentősége volt az iskolarendszer, a közművelődési könyvtárak és a könyvkiadás fejlődésének.

A könyvkiadási, könyvforgalmazási és könyvtári olvasási statisztikák a kulturális szint és a művelődési szokások fontos mutatói, ezek az adatok azonban szükségszerűen csak az átlagot mutatják. Az utóbbi tíz évben megindult kutatások, vizsgálatok már mélyebb elemzésre törekedtek. Az emberek olvasási szokásai, a könyvekhez való viszonya alapvetően jelzi és meghatározza a kulturális érdeklődési szintjüket. Ezért érthető, hogy a hazánkban eddig elvégzett művelődésszociológiai vizsgálatok jelentős része ezt a kérdést kutatta.

Az utóbbi években végzett különböző olvasásszociológiai vizsgálatok azt mutatják, hogy a magyaránny mennyiségi fejlődés ellenére az izlés lényegesen konzervatívabbnak bizonyult.

A kulturális fejlődés eddig elért eredménye, hogy a társadalom nagyobbik fele olvasóvá vált, de még elég nagy a nem olvasók, a keveset olvasók, a rosszul olvasók száma is.

Közművelődésünknek az eddig elért eredményekre támaszkodva újabb lendületet kellene vennie mennyiségi értelemben is, de különösen minőségi értelemben; a szelektív képességek kifejlesztésére, az esztétikai érzékenység fokozására kellene törekednie. Ebben a kultúra terjesztés különböző eszközei mellett alapvető feladat hárul az iskolai irodalom- és művészetoktatásra, a lexikális ismeretek szükséges szintre szorítása mellett a korszerűbb, elmélyültebb, aktivizálóbb, hatékonyabb esztétikai nevelésre. Hasonlóképpen fontossá válik azonban a közművelődési könyvtári hálózat továbbfejlesztése is.

E téren a multhoz viszonyítva hatalmas fejlődés ellenére a jövő, de már a jelen szükségleteihez képest is elmaradás tapasztalható. Sajátos módon éppen a fővárosban. I-gaz, hogy Budapesten vannak az ország legnagyobb tudományos könyvtárai, ezek azonban elsősorban a kutatók és a főiskolai tanulmányokat folytatók műhelyei. A budapestiek kisebb arányban olvasnak könyvtári könyvet, mint vidéken. Ez részben pozitív, mert nagyobb házikönyvtárra utal, de ne felejtjük, hogy a budapesti lakosság egyharmadának nincsen könyve, vagy legfeljebb egy-két példány árválkodik a lakásokban.

Az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központja által feltárt helyzet szerint¹⁷ a könyvtárak gyűjteményei és szolgáltatásainak jelentős eredményei, valamint az intézményi fejlesztés között egyre nagyobb ellentmondás feszül: helyenként az állomány kihasználásához a szükséges ülőhelyet sem tudják biztosítani. Az alapvető működési feltételek korlátozottsága a tudományos és szakkönyvtárakat, valamint a közművelődési könyvtárakat egyaránt sújtja. A közművelődési könyvtárak esetében például összefüggés mutatható ki a lakosság olvasási százalékaránya és az 1 000 lakosra jutó alapte-

¹⁷ A tanácsi közművelődési könyvtárak építésének távlati terve (1976-1990). Vitaanyag. (Összeáll. Sallai István.) Kiad. az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1973.

rület között. Ahol ez túlságosan alacsony (pl. Budapesten, ahol a könyvtárral való ellátottság $8 \text{ m}^2/1\,000$ lakos), ott az olvasók száma csökken, a fővárosban 1966 és 1970 között 2,4 %-kal. A területben és lélekszámban megnövekedett főváros a könyvtárépítés vonatkozásában az ország vidéki városaihoz és az európai nagyvárosokhoz képest egyaránt elmaradt, holott Budapest egyben egy rendkívül kiterjedt agglomerációnak is központja.

Az MSZMP Budapesti Bizottságának 1961. december 18-i határozata a főváros kulturális fejlődéséről¹⁸ és a soron lévő feladatokról meghatározta, hogy könyvtárfejlesztés elsősorban a peremkerületekben, illetve az új lakótelepeken szükséges. E területek közművelődési intézményekkel való fejlesztése azonban az infrastruktúra terén szükségessé vált sokrétű fejlesztési feladatok miatt nehezen halad előre. A Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának 1972-es jelentése a fővárosi közművelődés helyzetéről és feladatairól megállapítja: "Nem tudott megfelelő hatékonysággal kibontakozni és fejlődni a lakóterületi közművelődési tevékenység. Ez hátrányosan éreztetni hatását a fizikai dolgozók művelődésében. Neheztette a helyzetet, hogy a lakóterületi tevékenységet kifejtő közművelődési intézményrendszer a beszámolási időszakban nem sikerült jelentősebben fejleszteni. A munkás- és peremkerületek, az új lakótelepek kulturális ellátottsága hiányos. A lakásépítés kulturális járulékat (1 000 lakásonként 100 m^2) nem sikerült - a beszámolási időszakban - reálizálni."¹⁹ A könyvtárhálózat gyorsabb ütemű fejlesztésére előreláthatóan az öödik ötéves tervben nyílik majd lehetőség.

A pedagógiai gondolkodás világszerte mind nagyobb fontosságot tulajdonít az iskola mellett a különböző iskolán kívüli oktatási és nevelési intézményeknek, szervezeteknek. Az eddigi fejlődésből Budapesten is az a tendencia rajzolódik ki, hogy az iskolán kívüli oktatás, a társadalmi-kulturális tevékenységek az intézményesülés irányába fejlődnek. Az 1960-as évek elején megkezdődött a közművelődési intézmények számára a szervezett felsőfoku (egyetemi és főiskolai) szakemberképzés (a könyvtárak számára már az ötvenes években). Egy új, sajátos pedagógiai pálya kialakulásának vagyunk tanui.

A pálya kialakulását ellentmondások terhelik, s ez az intézményesülés tekintetében nehézségeket okoz, az egyéni életutakat viszont gyakran konfliktusossá teszi. A társadalmi-kulturális tevékenységek még korántsem rendelkeznek olyan társadalmi tekintéllyel, mint a nagy hagyományú iskolarendszer. Ennek következtében maga a pálya is bizonytalanabb.²⁰

Budapesten 1971-ben 217 művelődési otthon működött, ebből tanácsai 21, szakszervezeti 168, egyéb 28. A látogatók száma 8 649 537, s körülbelül a lakosság 10-12 %-a tekinthető a művelődési otthonok közönségének, ezen belül a rendszeres látogatók száma természetesen kisebb. Jelentősen megnőtt az ifjúsági klubok száma és 1972-ben elérte a 270-et. Meggyorsult az ifjúsági szórakozóhelyek kialakítása is. A kerületi tanácsok és a KISZ összefogásának eredményeként a Budai Ifjúsági Park mellett három újabb, peremkerületi ifjúsági park jött létre.

A művelődési otthonok (akár területiek, akár üzemiak) a hatókörükbe tartozó lakosságnak (az üzem dolgozóinak) komplex művelődési lehetőséget igyekeznek nyújtani.

A közművelődés (intézményi oldalát tekintve) kulturalközvetítő társadalmi, gazdasági és kulturális szervezetek és intézmények együttes munkájában valósul meg. Mindegyiküknek sajátos profilja van attól függően, hogy művelődési tevékenységük az alapvető gazdasági, politikai stb. funkciójukat egészíti-e ki, vagy egy-egy művelődési intézménytípusról (könyvtár, múzeum, mozi stb.), vagy széles körű kulturaterjesztő tevékenységet folytató, de a kialakult munkamegosztás következtében elsősorban mint "kulturális szolgáltató" szervezetekről (TIT, ORI, Filharmónia stb.) van-e szó.

Az utóbbi években erősödik a tömegkommunikációs eszközök, különösen a televízió és a rádió együttműködése a helyi funkciójú közművelődési intézményekkel. Különösen nagy hatása volt, az emberek széles körét aktivizálta és az egész lakosság figyelmét felkeltette a fővárosi kerületek közötti helyörténeti televíziós vetélkedő-sorozat.

¹⁸ A MSZMP Budapesti Bizottságának 1961. december 18-i határozata a főváros kulturális fejlődéséről és a soronlévő feladatokról. Bp. Kossuth K. 1962.

¹⁹ Budapest Főváros Tanácsának Végrehajtó Bizottsága: A főváros közművelődési helyzete és feladatai. Bp. 1972.

²⁰ Kovalcsik József - Sipos Zsuzsanna - Szász János: Művelődés és közönség. Hatvan művelődési otthon 1970-1971. Bp. NPI. 1972.

A szocialista művelődéspolitiká az amatőr művészeti tevékenységet nem tekinti kizárólagosan egyéni kedvtelésnek, hanem számol nevelő, közönségteremtő erejével, és mivel a társadalmi fejlődés elengedhetetlen feltételének tartja a kultúra demokratizálását, az aktív művelődés gyakorlatának szélesebb körű meghonosodását, ezért intézményesen is támogatja. Az amatőr művészeti mozgalomban való cselekvő részvétel az önkifejezés lehetőségével gazdagítja a művészeti nevelést, s egyúttal a közösségi életre való nevelésnek is hatékony eszköze. Ezért olyan fontos a szerepe az ifjúsági mozgalomban. Ilyen, országosan százezer emberre kiterjedő mozgalom természetesen nem képviselhet egyenletes színvonalat. A csoportok munkájának minősége, esztétikai szintje, rendszeressége meglehetősen heterogén. A mozgalomnak van "élgárdája", "derékhada" és találkozhatunk a kezdő, a felbomló, az újra alakuló csoportok sokaságával is.

A művelődési otthonok látogatóinak többségét a fiatalok alkotják. Ennek a korosztálynak természetes emberi igénye a közösség, mint a társváltás, a barátokkal és a világ dolgaival való ismerkedés szintere. A szaporodó ifjúsági klubok mellett speciális művelődési lehetőségek is szolgálgják az ifjúságot. De sok még a teendő, hogy az értékeesebb programok vonzását a látogató fiatalok mind nagyobb körére lehessen kiterjeszteni.

A közoktatás a közművelődés intézményeinek szervezeti kapcsolatait rendszereesebbé kellene tenni, annál is inkább, mert a közművelődési intézmények, az iskolánál nyiltabb jellegűknél fogva, a felnőttek és az ifjúság együttes foglalkoztatásából következően alkalmas szinterei és műhelyei a nevelés társadalmi méretű gyakorlatának, a nemzedékek közötti kapcsolatok erősödésének is.

Az ötvenes évek végén, majd a hatvanas években a kulturális élet stabilizálódásával együtt a legjelentősebb változást a televízió hozta. A műveltségi állapotvizsgálatok eredményei, az iskolázottsági, látogatottsági, olvasottsági, nézettségi adatok viszonylag élénk kulturális életről tanuskodnak, de a különböző szinteket, a megoldatlan problémákat is feltárják. Jelentős rétegek esnek még mindig ki a kultúra hatósugarából. A kulturális infrastruktúra fejlődése elmaradt a tényleges szükségletektől, különösen a peremkerületekben és az új lakótelepeken, de a gazdasági nehézségek mellett több más tényező is gátolja a további fejlődést: az intézményrendszer strukturális és működésbeli hiányosságai, az ujhöz alkalmazkodni nem tudó szemlélet, a koordináció zökkenői.

Hazánkban az extenzív gazdasági fejlődésről az intenzív gazdálkodásra való áttérés szakaszába léptünk, súlyos hiba lenne, ha már ma nem foglalkoznánk azzal is, hogy a tudományos műszaki haladás és a hatására bekövetkező változások milyen követelményeket állítanak fővárosunk kulturális életének fejlődése, tervszerű fejlesztése elé.

Ez azt a feladatot rója a főváros közművelődésére, hogy intézményeit és tartalmi, metodikai rendszerét szorosabban igazítsa a társadalmi fejlődés szükségleteihez.

Hozzászólások KOVALCSIK József előadásához

RUTKAI FERENC:

Hozzászólásomban egy más vonatkozásban közelíteném meg a Kovalcsik elvtárs által felvetett gondolatokat. A budapesti közművelődés néhány tendenciájáról és talán néhány feladatáról szólnék - könnyebb helyzetben, mint előadó - nem hosszabb időszak, csak az utóbbi néhány év tapasztalatait összegezve.

A budapesti munkásmozgalom hagyományainak megfelelően, a budapesti pártvezetés napi gyakorlati munkájának egyik meghatározó vonása a X. kongresszus megállapítása:

"... a közművelődés az egyéniség kibontakoztatásának, a szocialista demokráciizmus erősítésének, a termelési kultúra emelésének nélkülözhetetlen tényezője ..."

Elmondhatni, széleskörű tapasztalatok alapján, hogy a fővárosi közművelődési há-
lázat munkájában eredményesen érvényesíti és közvetíti a párt politikáját, kulturális célki-
tűzéseit.